

4. Капська А.Й. Соціальний супровід різних категорій сімей та дітей / А.Й. Капська, І.В. Пеша. – К. : Центр учбової літератури, 2012. – 232 с.
5. Колупаєва А. Інклузивна освіта: реалії та перспективи : монографія / А. Колупаєва. – К. : Самміт-Книга, 2009. – 450 с.
6. Кривоконь Н.І. Категорія змін в аспекті психології соціальної роботи / Н.І. Кривоконь // Проблеми загальної та педагогічної психології. Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України / За ред. С.Д. Максименка. – Т. XII, част. 2. – К., 2010. – С. 136–140.
7. Малофеев Н.Н. Западная Европа: эволюция отношения общества и государства к лицам с отклонениями в развитии / Н.Н. Малофеев. – М. : Издательство "Экзамен", 2003. – 150 с.
8. Полівко Л.Ю. Емпіричний аналіз соціальних утруднень, які переживає сім'я дитини з особливими потребами в умовах інклюзивної освіти / Л.Ю. Полівко // Актуальні проблеми психології: Збірник наукових

праць Інституту психології Г.С. Костюка НАПН України. – Житомир : Вид. ЖДУ ім. І. Франка. – 2013. – Том VII. Екологічна психологія. – Вип. 31. – С. 197–205.

9. Петрученко Н.М. Психологічні засади формування готовності до професійної діяльності студентів із соматичними вадами : Дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / Н.М. Петрученко; Відкритий міжнародний університет розвитку людини "Україна". – К., 2015. – 226 с.
10. Сидоренко Е.В. Терапия и тренинг в концепции Альфреда Адлера / Е.В. Сидоренко. – СПб. : Речь, 2002. – 347 с.
11. Швалб Ю.М. Майбутнє і сьогодення студентів з обмеженими функціональними можливостями: психологічні аспекти. Монографія / Ю.М. Швалб, Л.В. Тищенко. – К. : Основа, 2015. – 240 с.
12. Ярская-Смирнова Е.Р. Социальная работа с инвалидами / Е.Р. Ярская-Смирнова, Е.К. Наберушкина. – СПб. : Питер, 2004. – 316 с.

Надійшла до редколегії 29.03.17

А. Лёвочкина, д-р психол. наук, проф.

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев, Украина

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ И СОЦИАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ФОРМИРОВАНИЯ КУЛЬТУРЫ ЖИЗНЕДЕЯТЕЛЬНОСТИ ЛЮДЕЙ С ИНВАЛИДНОСТЬЮ

Осуществлен анализ проблемы формирования экологичности образа жизни лиц с инвалидностью. Рассмотрены факторы, которые становятся препятствием эффективной жизнедеятельности людей с ограниченными функциональными возможностями, составляющих, так называемый, "симптомокомплекс инвалида". Показано, что "симптомокомплекс инвалида" составляют: рентные ожидания; позиция "жертвы"; ощущение потерянного здоровья; "симптом исключительности"; "чувство утраченного будущего"; симптом выуженной беспомощности; ощущение упущенных возможностей; чувство утраченного счастья. Определены пути и принципы психокоррекционной работы и предложена концепция создания программы реабилитации и абилитации лиц с инвалидностью, которые осуществляются с целью их социализации или ресоциализации.

Ключевые слова: человек с инвалидностью, социализация, ресоциализация, абилитация, реабилитация, "симптомокомплекс инвалида".

A. Liovochkina, Dr.Sc., Prof.

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

PSYCHOLOGICAL AND SOCIAL PROBLEMS OF CREATING A CULTURE OF LIFE THE PEOPLE WITH DISABILITY

This article is analysis of the problems of forming ecological way of life of persons with disability. The factors that are effective in the way of life of people with limited functionality that make up the so-called "complex invalid". It is shown that "disability syndrome" ("complex invalid") are includes: rent expectations; position "victims"; feeling lost health; symptom exceptionalism; "losing of sense of future"; symptoms of learned helplessness; a filling of lost opportunities and a feeling of lost happiness. We have identified ways and principles of psychological and social work with the disabled and proposed concept of a habilitation and rehabilitation programs for persons with disabilities, carried out for the purpose of socialization or re-socialization. These are the principles: the ecological principle, the principle of unity of consciousness and activity and the principle of empowerment. In particular, if we follow the principle of environmental friendliness, it is necessary to organize human activities to it due to elements of the environment, create environment for its development. The concept of creating a program of rehabilitation and habilitation of persons with disability was carried out for the purpose of socialization or re-socialization. We set up a table to help build step by step program of rehabilitation of people with disabilities. Psychologist or social worker should be created the program of rehabilitation together with the subject of development.

Keywords: person with disabilities, socialization, re-socialization, habilitation, and rehabilitation, invalid's complex."

УДК: 159.922.73

Н. Максимова, д-р психол. наук, проф.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

КРИТЕРІЇ НОРМАЛЬНОГО ФУНКЦІОНУВАННЯ СІМ'Ї

В статті висвітлена проблема пошуку критеріїв нормального функціонування сімейної системи. Показано зв'язок між причинами дисфункцій та ресоціалізаційним потенціалом сім'ї. Представлено результати порівняльного дослідження суб'єктивних та об'єктивних факторів порушень стосунків в сім'ї та механізми встановлення гармонійних стосунків. Розроблено орієнтири для визначення необхідності призначення соціального супроводу сім'ї.

Ключові слова: сім'я, функціонування сімейної системи, критерії, причини дисфункцій, особистість, гармонійність.

Актуальність. Одним з важливих завдань соціальної політики України є підтримка сім'ї. Численні державні та недержавні інституції (соціальні служби для дітей, сім'ї та молоді, служби у справах дітей, тощо) спрямовують свої зусилля на допомогу сім'ям, які опинилися в складних життєвих обставинах. Практика показує, що особливо складно працювати з тими сім'ями, які не визнають наявності існуючих проблем, не бажають йти на контакт з фахівцями, відмовляються від психологічної допомоги. В цьому разі необхідно соціальне втручання з подальшим вирішенням долі такої сім'ї: позбавлення батьківських прав чи соціальний супровід з перспективою відновлення. Вирішення зазначеного питання неможливо без визначення ресоціалізаційного потенціалу

сім'ї, тобто ступеню її наближення до нормального функціонування сімейної системи.

Постановка проблеми. Проблема полягає в тому, що попри наявність численних досліджень [2, 5, 8 та ін.] з питань соціально-психологічної підтримки сім'ї, ще не визначено критеріїв її нормального функціонування. В свою чергу, ці критерії тісно пов'язані з причинами дисфункції сімейної системи.

Мета дослідження. Виявити причини дисфункції та критерії нормального функціонування сім'ї як системи.

Сім'я, яка нормально функціонує, – це сім'я, яка відповідально виконує свої функції, унаслідок чого задовольняються потреби у зростанні й розвитку як сім'ї в цілому, так і кожного її члена. Невиконання або неналежне виконання функцій сім'ї призводить до того,

що сім'я стає дисгармонійною (проблемною), а надалі *дисфункційною*. Дисфункції, тобто порушення функціонування сім'ї – це такі особливості її життєдіяльності, які ускладнюють або перешкоджають виконанню сім'єю її функцій. Дисфункційна сім'я у широкому значенні є системою, що детермінує викривлення в особистісному розвитку, а отже, і дезадаптивну, девіантну поведінку або невротичні розлади одного чи кількох своїх членів.

У сучасній Україні на можливість виконання сім'єю своїх функцій впливає ряд як об'єктивних, так і суб'єктивних факторів. Серед об'єктивних факторів слід найперше зазначити економічний. Рівень доходів більшості населення не дозволяє повною мірою задовольнити матеріальні потреби сім'ї.

Наступним фактором є соціальна нестабільність. За відносно короткий термін відбулася зміна суспільного ладу, Україна здобула незалежність як держава, докорінним чином змінилась ідеологічна спрямованість суспільства тощо. Якщо батьківське покоління виховувалося під впливом радянської ідеології, то покоління сучасної молоді та підлітків знаходиться на перетині двох (а іноді й більше) культурно-ідеологічних впливів. Насамперед це вплив західної зарубіжної культури (мультфільмів, відеофільмів, рекламно-інформаційної продукції тощо). Важливий вплив на сімейні стосунки має запозичений звідти приклад незареєстрованого шлюбу як спроба уникнути відповідальності – юридичної, фінансової тощо. Під впливом різних "прогресивних" суспільних організацій, зокрема феміністичних, стали популярними ідеї, що сім'я застаріла, на зміну їй повинен

прийти "пробний" шлюб, вільні стосунки, а то й взагалі життя спільною "комунією", гомосексуальними сім'ями тощо.

Серед суб'єктивних факторів виникнення сімейних дисфункцій слід виокремити насамперед існуючі стереотипи й упередження, що можуть вступати у суперечність із нинішніми реаліями життя. Одним з основних витоків стереотипів щодо ієрархії та ролей подружжя в шлюбі є елементи патріархальної свідомості у сучасному суспільстві. Суб'єктивними факторами виникнення сімейних дисфункцій є також проблеми міжособистісних взаємин і рольової структури сім'ї, особливості особистості членів родини, взаємостосунків поколінь у сім'ї тощо.

Зважаючи на зазначені вище об'єктивні та суб'єктивні фактори дисфункцій сім'ї, серед конкретних причин дисфункційності можна виокремити такі:

1. Невідповідність мотиву рішення взяти шлюб функціям сім'ї. Мотиви вступу у шлюб не відповідають функціям сім'ї, наприклад, у тому разі, коли людина вступає до шлюбу заради підвищення соціального статусу, покращання матеріального добробуту, або якщо молоді люди розглядають шлюб як можливість утечі від батьків, або вимушені одружитися, оскільки партнерка завагітніла – такий шлюб від самого початку є проблемним. Показовим є аналіз причин, із яких вирішили вступити до шлюбу ті члени подружжя, що надалі розлучились. Е. Ейдемільер і В. Юстицькіс [8] наводять результати опитування щодо мотивів вступу до шлюбу у сім'ях, які виявилися дисфункційними (табл. 1). Як бачимо, на першому місці (50 % опитаних) було бажання відокремитися від батьків, створивши свою сім'ю. Мотив укладання шлюбу з кохання виявили лише 9,7 % опитаних.

Таблиця 1. Психологічні причини виникнення дисфункційних сімей

Мотиви вступу до шлюбу	Відсоток
1. Втеча від батьків	50
2. Обов'язок (вступ до шлюбу з почуття обов'язку)	49
3. Самотність	26,6
4. Слідування традиції (ініціатива батьків)	25
5. Кохання	9,7
6. Престиж, пошук матеріальних благ	5
7. Помста	3,1

Мотив "втеча від батьків" часто означає пасивний протест проти влади батьків, а отже, неможливість у цих умовах сприймати життя у всій його реальній повноті. Укладання шлюбу з міркувань "обов'язку" дуже часто означає, що жінка завагітніла або що дошлюбні статеві стосунки супроводжувались переживанням провини. Мотив "самотності" зустрічався в людей, які переїхали на нове місце проживання; вони уклали шлюб із тими людьми, які виявилися земляками або яких рекомендували їхні теперішні знайомі. В інших випадках "самотність" була наслідком переживання екзистенційної порожнечі, а отже, шлюб укладався на основі дефіцитарного кохання, тобто для задоволення особистих потреб, а не через бажання бути завжди саме з цією людиною (буттєве кохання). Мотив "помста" взагалі суперечить функціям сім'ї, проте він теж має місце. Ідеться про те, що людина вступає в шлюб, щоб помститися коханому, із яким посварилася.

2. Помилковість при виборі партнера – ціннісні орієнтації та основні життєві принципи подружжя виявилися протилежними, а отже, несумісними. Наприклад, один із подружжя вважає, що виховання дітей – це найголовніша справа у житті, а інший – узагалі не бажає мати дітей. У період закоханості пара не зосереджувалася серйозно на цьому питанні, а в процесі подружнього життя виявляється, що очікування певного стилю поведінки від партнера залишилися невиправданими.

3. Незавершеність стосунків із батьківською родиною. Можливі два варіанти порушення: а) занадто часте звернення за порадою до батьків замість вирішення проблем сім'ї між подружжям; б) відмова від звернення за порадою до батьків або інших родичів за допомогою у вирішенні проблем через острах відчуття їхнє зверхнє ставлення, сором від наявності проблем у своєму сімейному житті. У цьому разі дружина чи чоловік намагається довести всім й переконати себе, що все чудово, чим загання "всередину" існуючі суперечності замість їхнього вирішення.

4. Втрата ілюзій. Подружжя вважало, що вони оженилися за коханням і заради кохання, але очікуваного щастя не було. Найбільшою цінністю здавалася прихисток, палке кохання, однак це відчуття було оманливим. У їхніх стосунках мали місце гіпертрофовані сексуальні фантазії, а зі звиканням і природним при цьому зменшенням пристрасті, такі стосунки втрачають зміст.

5. Страх перед відмінностями. Цей феномен полягає в тому, що подружжя розглядає відмінності у своїх поглядах і цінностях, як причину для сварок і розлучення. При цьому люди не розуміють, що через виховання батьків і зростання в певному соціумі вони мають певні уявлення про те, яким має бути їхнє подружнє життя. Вони знають, як вони мають поводитися, але ці уявлення можуть не збігатися з уявленнями партнера. У період "романтизації стосунків", коли кожен із подружжя прагне

довести свою подібність одне одному, молодята лякаються виявлених відмінностей і докладають всіх зусиль для уникнення суперечок. Проте коли з'являються діти, це додає нових проблем. На цьому етапі, який, нагадаємо, слід називати "випрацювання власних правил сім'ї", неодмінно виникають суперечності, які вимагають відкритого обговорення. Цей етап буває у психологічному плані дуже складним для такого подружжя.

6. Проблеми комунікації, при яких партнери не здатні до ведення переговорів за всіма проблемам їхнього життя. Відкрите, щире спілкування стає неможливим, що рано чи пізно руйнує їхні стосунки.

7. Потреба в домінуванні в одного з партнерів, яка детермінована його внутрішніми конфліктами або іншими особливостями особистості. Це призводить до появи у пригніченого партнера почуття провини, другоградності. У цьому разі пригнічений партнер провокує вищий рівень домінування над ним, що приводить до насильства в родині, на тлі якого у жертв насильства виникають фобії й навіть психічні порушення. Якщо ж партнер чинить опір домінуванню, шлюб розпадається.

8. Особистісна незрілість партнерів, що виявляється у прагненні до уникнення відповідальності. Одним із доказів доцільності та важливості офіційної реєстрації стосунків є той факт, що саме ця процедура вимагає від чоловіка та жінки оприлюднення своєї готовності до взаємної відповідальності і найголовніше – відповідальності за життя своєї майбутньої дитини.

У роботі соціального працівника часто виникає необхідність визначення того, чи є конкретна сім'я гармонійною – або ж дисгармонійною чи дисфункційною. Для цього необхідно спиратися на критерії нормального функціонування сім'ї. На основі аналізу праць В. Сатир [7], К. Роджерса [6], К. Вітакера [1] та внаслідок наших досліджень [3, 4] нами виокремлено такі критерії:

1. *Повага до відмінностей*. Сім'я – це об'єднання двох культур, що були в кожного у батьківській сім'ї. Якщо один намагається нав'язати культуру стосунків своєї батьківської сім'ї, тобто перевиховати іншого, – це ознака дисфункції. У нормально функціонуючій сім'ї подружжя усвідомлює той факт, що кожен із них має право на своє бачення світу. Треба поважати відмінності, а не боятися їх. Страх перед відмінностями в поглядах на стосунки, традиції, стереотипи поведінки призводить до непорозуміння. Спільність не означає однаковість. Шлях до гармонізації сім'ї полягає у відкритому обговоренні питань, їхньому узгодженні, у взаємних поступках, а не прагненні до домінування. Якщо ж переможе стиль батьківської сім'ї одного з подружжя, то програють обидва. Найкраще – відокремитись від "Я-культура", "Його-культура" та випрацювати своє "Ми-культура", тобто усвідомити, що "ми" – це нова, спільна культура сім'ї.

2. *Щирість у висловлюванні думок і почуттів*. Ідеться про особливості комунікацій. Якщо є порушення комунікації, то це дисфункція. Якщо подружжя вважає, що кохання несумісне з суперечностями, то вони уникають щиро висловлювати свої бажання, оцінки подій тощо. Неправильне упередження – "кохання означає згоду з усіма проявами партнера" – призводить до непорозуміння. Звідси очікування "читання думок": "Ти повинен розуміти мене без слів", "Я тебе кохаю, отже, знаю, що тобі потрібно", "Якщо ти не розумієш, чому я образилась, то нам взагалі краще розійтись", "Я бажаю тобі добра, отже, довіряй мені та роби те, що я кажу". У цьому разі природні розбіжності у поглядах не обговорюються відкрито, а подружжя застосовує маніпуляцію: посилення на авторитет, традиції, сліози. Вияв цієї дисфункції – у неконгруентності. Найбільше ця дисфункція виявляється в тих сферах, які є для подружжя "за-

критими темами". У нормально функціонуючій сім'ї люди не бояться відкрито висловлювати свої думки та почуття, у них немає закритих тем.

Порушення комунікації вказують не стільки на помилки окремих людей, скільки на проблему системи в цілому. Часто подружжю простіше звинуватити у проблемі одне одного, ніж шукати справжні причини в неправильних засобах комунікації, за які несуть відповідальність обидва. Застосовуючи системний підхід, варто акцентувати увагу не на зміні людей, а на зміні способів їхньої взаємодії, вивчати фактори, які впливають на проблему з комунікацією.

3. *Динамічність стосунків*. Шлюб – це процес. У нормі сімейна система завжди динамічна: змінюються правила, стереотипи, особистість кожного теж завжди знаходиться в розвитку (професійне, особистісне зростання). Якщо ж людина зупиняється в розвитку, якщо виникає ригідність стосунків, то відбувається їхня стагнація. Стагнація стосунків є ознакою дисфункції. Якщо зупинений розвиток, правила стали догмами, усе наперед відомо, то життя стає нудним.

Перешкодою до встановлення гармонійних стосунків у сім'ї є неправильне уявлення молоді, що запорукою щасливого сімейного життя є лише вдалий вибір партнера. Тобто, якщо вдалося знайти саме ту людину, "свою другу половинку", усе буде гаразд, а якщо вийшла помилка – варто шукати іншу. Безумовно, вибір партнера має велике значення, проте дуже багато залежить від того, як розвиваються стосунки в ході подружнього життя. Отже, шлюб можна розглядати як ряд процесів, у якому взаємодіють люди. Кожен із подружжя ініціює ці зміни, сам бере в них участь і несе відповідальність за всі сфери функціонування сім'ї: сексуальне життя, виховання дітей, взаємні економічні зобов'язання, спільний вибір житла тощо. Головним тут є відчуття та розуміння того, що шлюб є динамічним процесом, який створюється кожним учасником і безперервно стає все новим і новим.

Мрія про шлюб як щасливий вінець, нагороду закоханим, які змогли об'єднатись попри всі перешкоди, є лише казковою алегорією. Відома всім фраза "після весілля вони жили довго й щасливо", на жаль, не відповідає реальності. Гармонійні взаємини між чоловіком і жінкою потребують копіткої роботи, їх треба постійно будувати та перебудовувати, поновлюючи завдяки обопільному особистісному зростанню. Це повинно відбуватися з обома партнерами. Коли це відбувається лише з одним партнером, не заохочується й не культивується іншим, тоді дистанція тільки збільшується і стає нездоланною. Тому кожен із подружжя повинен розуміти важливість цього руху, схвалювати його, радіти за себе і за іншого, за кожен зроблений обома ними крок. У цьому і полягає така функція сім'ї як емоційна підтримка, що забезпечує створення умов для особистісного зростання кожного. Особливо драматично, якщо один із подружжя розвивається, а інший – ні, тому часто відбувається подружня зрада. Якщо ж тому, хто активно розвивається чинить опір у розвитку другий із подружжя, це виступає як психологічне насильство.

4. *Обмін ролями*. Критерієм нормального функціонування сім'ї є гнучкість ролей. Це означає, що за необхідності члени сім'ї легко можуть змінити один одного, виконувати ту діяльність, що притаманна іншому. Наприклад, тато завжди ввечері грає з сином у шахи або розгадує кросворди, логічні задачі, отже, виступає в ролі того, хто розвиває сина інтелектуально. Мати в цей час готує вечерю. Однак коли батько у від'їзді, цю роль бере на себе мама, а вечерю вони готують потім разом із сином. У сім'ях, де є гнучкість ролей, ніколи не

виникає питання, хто головний: домінуюча роль буває або ситуативною (нині один головний, завтра інший), або за сферами життєдіяльності сім'ї. Наприклад, якщо сім'я вирішує, який кухонний комбайн краще купити, то вирішальне слово залишається за мамою, оскільки в цій сфері домінує вона. Якщо ж сім'я обирає колір нових шпалер у кімнаті сина, то вирішальне слово буде за сином. У нормально функціонуючій сім'ї батькам не потрібно весь час доводити свій авторитет, вимагати слухняності і підкорення дітей лише тому, що вони діти. Навпаки, якщо чотирирічний син виграє у складанні пазлів у батька, то батько щиро вітає його, не боячись втратити свій авторитет через програв. У таких сім'ях люблять грати в ігри, де всі мають рівні можливості виграти, або в ігри, де потрібен обмін ролями. Наприклад, по суботах батьки грають роль дітей, а діти – батьків. Діти прокидаються раніше, готують сніданок, нагадують батькам, що треба зробити ранкову гімнастику, почистити зуби, а ті не хочуть підійматися, капризують, починають бавитись, тобто поводяться як неслухняні діти. Такі ігри допомагають дітям краще зрозуміти батьків, задуматися над тим, що таке дорослість, прийняти рефлексивну позицію. У таких сім'ях регуляторами поведінки є спільно випрацьовані правила, а не чиясь домінуюча воля. Цим правилам підкорюються всі однаково. Наприклад, якщо в правила сім'ї входить попереджати, коли запізнюєшся, то батьки так само дотримуються цього правила, як і діти.

У сім'ях, де критерій "обмін ролями" відсутній, домінуюча позиція роками і в усіх ситуаціях зберігається за кимось одним. Ця владна роль визначається або соціальними стереотипами (чоловік – голова родини), або релігійними уявленнями, або особистісними рисами. Ролі в таких сім'ях жорсткі та фіксовані. Наприклад, якщо куховарити – справа дружини, то чоловік, який раніше від неї прийшов із роботи, сидітиме голодним і чекати її, але сам не стане готувати вечерю.

5. *Дотримання меж особистості.* Цей критерій регулює баланс єдності та свободи. У разі нормального функціонування члени сім'ї поважають особистісний простір кожного. Це стосується всіх – починаючи від іграшкового фортеці з кубиків, яку мама не чіпатиме без дозволу сина (хоча ця фортеця заважає їй мити підлогу), і завершуючи неприпустимістю читання SMS-повідомлень у телефоні дружини або перевірки її електронної пошти. Кожен член сім'ї відчувається вільним, незалежним і має право сам регулювати ступінь близькості з іншими в певний час. У таких сім'ях дуже цінують родинне спілкування, прагнуть проводити дозвілля сім'єю, але всі й цілком спокійно сприймають наявність особистих друзів, улюблених занять, належність до певних спільнот (спортивні клуби, релігійні та громадські організації) поза сім'єю.

У дисфункційних сім'ях єдність і свобода сприймаються як антагоністи. Тут відбувається поляризація: або прагнення до повного злиття, симбіозу, контролю, або роз'єднаність і байдужість.

У разі симбіотичних стосунків партнера розглядають як свою власність, звідси виникають ревності. У такій подружній парі один контролює і не відпускає, а інший емоційно зливається з ним, ідентифікує себе з ним, розчиняється в ньому і фактично втрачає свою особистість, перестає жити своїм життям. Цікаво, що такий варіант емоційного злиття оспівується в літературі та піснях. Наприклад, "На тобі зійшовся клином білий світ" (пісня); "Ромашко, ти п'яніла від цих рук, Ти цілувати їх була готова. Для них за біль своїх образ і мук ти не знайшла докірливого слова" (Л. Костенко). Насправді такі стосунки мають назву "токсичне кохання", або нев-

ротичний зв'язок. Небезпека симбіотичних стосунків полягає в тому, що всі поведінкові прояви партнера сприймаються як власні, тобто людина автоматично відчуває гнів, якщо хтось критикує партнера, навіть не розбираючись, за що була критика. Усі вимоги та пропозиції партнера беззастережно виконуються (бо вони вже сприймаються як свої власні), навіть якщо об'єктивно вони шкодять цій людині. Таке кохання є передумовою виникнення співзузалежності та насильства в сім'ї, про що докладно буде сказано нижче.

Стосунки у дисфункційних сім'ях найкраще описати через крайні поняття – спаяність і роз'єднаність. У сім'ях з високим ступенем спаяності перегородки між підсистемами виражені слабо. У вихованні дітей таким сім'ям притаманний стиль гіперопіки, їм недоступне поняття особистого простору дитини та її самостійності. Гіперопіка може подіяти на дитину руйнівним чином. Сім'ї, де дитину бояться "відпустити на свободу", відгороджують її від будь-якого досвіду, який би дозволив подорослішати і стати більш незалежною, а отже, не виконують свою функцію щодо соціалізації дитини.

У роз'єднаних сім'ях, навпаки, межі підсистем є жорсткими і ригідними. Взаємодія в цих сім'ях можна визначити як байдужу. Небайдужість тягне за собою неспокій і тривогу, а в роз'єднаних сім'ях прийнято в будь-який спосіб уникати неприємних переживань. Таким чином, людина в такій сім'ї може бути вільною й незалежною, але навряд чи відчує, що її підтримують і люблять, про неї піклуються.

Сім'ю, яка нормально функціонує, характеризує "золота середина" між цими крайнощами. Межі між підсистемами чітко визначені; завдяки цьому члени сім'ї мають як міцні сімейні зв'язки, так і почуття незалежності.

6. *Відкритість сім'ї.* У разі нормального функціонування сім'ї вона є відкритим соціальним організмом. Родина є складовою ширшої соціальної системи, завжди відкритою для інших. Друзі, сусіди, родичі, колеги, друзі дітей залюбки входять у родинний простір, де їх приймають із радістю, без напруження та підозрливості. Приязні стосунки зі своїм соціальним середовищем, уміння співчувати, допомагати та приймати допомогу, відчуття єдності з людьми – це є дуже цінним досвідом для соціалізації дитини. Якщо в таких сім'ях виникають проблеми, то вони не соромляться "вносити сміття з хати", а щиро звертаються за порадою до тих людей зі свого оточення, кому довіряють, або до фахівців (психологів, соціальних працівників). Тому за допомоги цих людей вони можуть успішно реалізовувати свої можливості, які дозволяють їм вирішити практично будь-які проблеми.

Натомість закриті сім'ї уникають дружнього спілкування будь із ким. У них може бути багато знайомих, ділових партнерів, але все це – "потрібні люди", які важливі як засіб для досягнення цілей, але зовсім байдужі самі по собі. У цих сім'ях ставлення до людей насторожене, недовірливе, переважає зневага або заздрощі, суперництво, недоброзичливість. Сім'ї з такою дисфункцією справді можна представити як закриті системи. Через цю закритість вони мають вкрай обмежені ресурси й водночас нездатні до самостійного вирішення проблем.

7. *Емоційна й духовна близькість.* Цей критерій віддзеркалює сутність кохання, коли бажання бути разом зумовлено не тим, що ця близькість дає якусь користь (статус, матеріальні вигоди, сексуальне задоволення), а тим, що для людини найважливішим є саме її коханий. У цьому разі потреби та прагнення коханої людини постають на одному рівні зі своїми власними. Не вище своїх, як у разі токсичного кохання, і не нижче своїх, як у разі споживацького ставлення. Справжня близькість і відкритість не виникають одразу, це результат тривалої та ко-

підкої роботи подружжя над собою, над своїми стосунками, результат спільних переживань, успіхів, труднощів, радощів і горя, розділених на двох. Цей життєвий досвід формує стійке відчуття ніжності, турботи, довіри, підтримки. Сім'я – це осередок безпеки, де люблять і цінують, де ніхто не образить і завжди зрозуміють.

Натомість у дисфункційних сім'ях панує недовіра, страх, відчуття самотності, непотрібності, зневага й непорозуміння, а часом й ненависть.

Висновки. На основі виявлених критеріїв нормального функціонування сімейної системи можливо визначити її ресурсний потенціал. Перспективи дослідження полягають у розробці системи діагностики на основі зазначених критеріїв.

Список використаних джерел

1. Витакер К. Полночные размышления семейного терапевта / К. Витакер. – М.: Класс, 1997.
2. Лидерс А.Г. Психологическое обследование семьи / А.Г. Лидерс. – М.: Издательский центр "Академия", 2006.
3. Максимова Н.Ю. Сімейне консультування / Н.Ю. Максимова. – К.: ДП "Видавничий дім Персонал", 2011.
4. Максимова Н.Ю. Соціальна робота з сім'єю / Н.Ю. Максимова. – К.: ВПЦ "Київський університет", 2015.
5. Мороз О.М. Зберегти сім'ю. Соціальна робота з сім'ями, які опинилися у складних життєвих обставинах / О.М. Мороз та ін. – К.: ЕКМО, 2008.
6. Роджерс К. Психология супружеских отношений / К. Роджерс. – М., 2002.
7. Сатир В. Психотерапия семьи / В. Сатир; пер. с англ. – СПб.: Речь, 2000.
8. Эйдемиллер Э.Г. Психология и психотерапия семьи / Э.Г. Эйдемиллер, В. Юстицкис. – СПб.: Питер, 2008.

Надійшла до редколегії 05.04.17

Н. Максимова, д-р психол. наук, проф.
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев, Украина

КРИТЕРИИ НОРМАЛЬНОГО ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ СЕМЬИ

Статья посвящена решению проблемы поиска критериев нормального функционирования семейной системы. Показана связь между причинами дисфункций и ресоциализационным потенциалом семьи. Представлены результаты сравнительного исследования субъективных и объективных факторов нарушений отношений в семье и механизмы установления гармоничных отношений. Разработаны ориентиры для определения необходимости назначения социального сопровождения семьи.

Ключевые слова: семья, функционирования семейной системы, критерии, причины дисфункций, личность, гармоничность.

N. Maksimova, Dr.Sc., Prof.
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

CRITERIA FOR NORMAL FUNCTIONING OF FAMILY

The article deals with the problem of finding criteria for the normal functioning of the family system. Shows the relationship between the causes of dysfunctions and resili potential family. The family which has normally functions – it is a family who responsibly performs its functions, so that needs are met in the growth and development of the family as a whole and each of its members. Failure or improper performance of family functions leads to the fact that the family is disharmonious (problem), and further dysfunctional. Dysfunction is dysfunction of the family – these are the features of its life, which complicate or hinder the implementation of family functions. Dysfunctional family in the broad sense is a system that determines the distortion in personal development, and hence maladaptive, deviant behavior or neurotic disorders of one or more of its members. There are results of a comparative study of subjective and objective factors of the violations of family relationships and the mechanisms of establishing harmonious relationships. Guidelines are developed for determining the need for appointment of social support of the family.

Keywords: family functioning family system, criteria, causes of dysfunction, personality, harmony.

УДК 159.9

К. Мілютіна, д-р психол. наук, доц.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОЦЕСУ ІНФОРМАЛЬНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ У РІЗНОВИДОВИХ ГРУПАХ

Стаття присвячена визначенню поняття та типологізації варіантів інформальної соціалізації та емпіричному дослідженню цього явища на прикладі спілкування у різновидових групах. Було виявлено, що рівень задоволеності життям та соціальної підтримки вищий в осіб, які були успішними і відповідальними власниками домашніх улюбленців. Розглянуто систему чинників інформальної соціалізації та перспективи її дослідження.

Ключові слова. Соціалізація, постнекласична парадигма, благополуччя, соціальна підтримка, особистість.

Вступ. У сучасному світі відбувається побудова інформаційного, постіндустріального суспільства. Це змінює структуру зайнятості людини – скорочення робочого дня та робочого тижня, ведення домашнього господарства також стало займати значно менше часу. Водночас життя стало менш передбачуваним, обрання професії у юнацькому віці не означає, що людина працюватиме за цією спеціальністю протягом всього життя, міграційні та глобалізаційні процеси збільшують ймовірність зміни місця проживання. Наявність цих зовнішніх передумов забезпечує поширення такого явища як інформальна соціалізація. У сучасній психологічній науці існують поодинокі дослідження соціалізації в межах неформального освітнього процесу. Спеціалісти в галузі зоопсихології приділяють достатню увагу соціалізації собак, яка відбувається у спілкуванні з іншими собаками та людьми, але не розглядають впливів на соціалізацію людини цього міжвидового спілкування. Інтернет-

соціалізація, як один з варіантів інформальної соціалізації була детально розглянута, але саме її інформальний аспект залишився поза увагою дослідників. При аналізі як вітчизняних так і зарубіжних наукових джерел не було виявлено систематичних досліджень такого явища як інформальна соціалізація особистості.

Мета дослідження – виявлення типології та особливостей перебігу інформальної соціалізації особистості, обґрунтування методів дослідження.

Аналіз попередніх досліджень. Сучасні теорії розвитку особистості пропонують розгляд процесу соціалізації з урахуванням культурно-історичних умов: соціалізація особистості здійснюється по-різному на різних вікових етапах. Її успішність залежить від генетичних особливостей особистості, віку та соціальної ситуації розвитку. Зазначені теорії також зумовлені у віковому вимірі: процес соціалізації починається від народження і продовжується до смерті людини [3; 6].